

et al.

Pedagogies i emancipació

Marina Garcés
Janna Graham
val flores
Concha Fernández Martorell
Jordi Solé Blanch

Educar, per a què? No podem deixar de fer-nos aquesta pregunta en una època en què l'educació sembla amenaçada per l'imperatiu de la productivitat i de l'eficiència al servei del mercat laboral. Els assaigs que integren aquest volum proposen un exercici crític sobre els models educatius que se'ns imposen gairebé sense marge per plantejar alternatives. Des d'experiències i perspectives diverses, totes les aportacions coincideixen a apostar per l'educació com a espai polític per a l'emancipació individual i col·lectiva. Un àmbit i una pràctica des dels quals se'ns permeti imaginar el futur.

«*Pedagogies i emancipació* mostra el funcionament i contradiccions del model educatiu actual. Cada conferenciant aporta perspectives diferents sobre el paper de la pedagogia i les seves possibilitats emancipadores. Però, en tots els casos, hi ha un interès per construir un model més integrador, social, conscient, lliure, autònom i adaptat als moments actuals. Lluny de qualsevol mercantilització, el rerefons és comú: fer de l'escola un projecte social i cultural emancipador.» BERTA GALOFRÉ, *Núvol*, novembre del 2020.

Pedagogies i emancipació

Marina Garcés
Janna Graham
val flores
Concha Fernández Martorell
Jordi Solé Blanch

Introducció

APRENDRE A IMAGINARSE-SE

Pablo Martínez

EL CONTRATEMPS DE L'EMANCIPACIÓ

Marina Garcés

TÈCNIQUES PER VIURE D'UNA ALTRA MANERA

Anomenar, compondre i instituir d'una altra manera

Janna Graham

ACTIVACIONS POÈTIQUES DE LA DISSIDÈNCIA

Un hiat pedagògic per criar una llengua emancipadora
val flores

OBSERVACIONS A LA RETÒRICA DE LES NOVES

PROPOSTES PEDAGÒGIQUES

Concha Fernández Martorell

L'EDUCACIÓ COM A CAMP DE BATALLA

Jordi Solé Blanch

APRENDRE A IMAGINAR-SE

Pablo Martínez
Cap de Programes del MACBA

Als mesos de maig i juny del 2018, just quan feia cinquanta anys de les revoltes del Maig del 68 i l'oficialitat francesa en celebrava la commemoració per fixar el relat en la derrota històrica d'aquelles mobilitzacions, el realitzador francès Jean Gabriel Périot reconstrueix, amb estudiants de cinema d'una escola d'Ivry-sur-Seine, a París, algunes de les escenes de clàssics del cinema polític francès d'aquella dècada. D'aquestes experimentacions en va sortir la pel·lícula *Nos défaites* (2019), un dispositiu pedagògic on conflueixen la història del cinema, la presa de consciència política i el sentit de l'educació. Partint d'*À bientôt, j'espère* (1968), *La Chinoise* (1967) i *La reprise du travail aux usines Wonder* (1968), els estudiants van recrear escenes de vagues, resistència i conflictes laborals. Després d'aquestes reconstruccions, el director entrevista els joves a partir de les escenes que acabaven d'interpretar per saber què pensaven de conceptes com revolució, vaga o lluita de classes. «Què és un règim capitalista?», «què són els sindicats?», «per què faries vaga?», «què és la política?», són només algunes de les preguntes que els formula. La desconexió entre els parlaments polititzats de les seves interpretacions i les respostes dubitatives davant d'aquests conceptes polítics posa en evidència fins a quin punt el sistema educatiu, tot i que -o potser perquè- cada vegada està més orientat cap a la formació professional i preocupat únicament per l'ocupabilitat futura dels estudiants, exclou la més mínima formació en relació amb els drets i les relacions laborals. En altres paraules, fa evident que un sistema centrat en l'adquisició de competències ha deixat de banda la formació més bàsica en continguts, com ara els relacionats amb l'educació cívica. ¿Quin és, doncs, el sentit polític d'aquesta educació? Fa

l'efecte que no respon a l'interès il·lustrat de construir subjectes lliures, emancipats o si més no equipats amb prou eines per emancipar-se, si entenem l'emancipació com la transformació d'una identitat servil a una de lliure. I seria lògic pensar que una educació per a l'emancipació hauria d'assumir, com a mínim, la possibilitat de qüestionar la divisió del treball i també de construir identitats que no es basin en l'exercici i la defensa d'aquesta divisió, en tant que això comporta la construcció d'una identitat servil. Tanmateix, la pel·lícula, més enllà de caure en el tòpic habitual que desconfia de la implicació política de les generacions més joves, ens torna a qüestionar a nosaltres, els espectadors (adults), sobre afers tan centrals en les lluites actuals com la vigència de la vaga o la nostra disposició a assumir els sacrificis que exigiria una veritable revolució. Ens pregunta fins a quin punt estem compromesos a dissenyar un món més just en el qual siguem més lliures, encara que per això ens arriquem a perdre benestar. «Soc massa jove per assumir cap compromís», afirma un dels estudiants. ¿Quan, on i com comença el compromís polític, entès com un compromís amb la vida? Ni el cinema polític dels seixanta ni l'actual no responen a la pregunta sobre què és el que ens prepara per a la vida, a més de la vida mateixa; d'altra banda, però, tampoc no sembla que aquest debat sigui present a l'escola.

Una de les preguntes més recurrents en els projectes d'organització de la vida en comú, així com en la cerca del sentit de la vida mateixa, és la que interroga sobre l'educació. Sembla que allò d'«Educar, per a què?» que es plantejava Adorno a *Erziehung zur Mündigkeit* [Educació per a l'emancipació]¹ ha acompanyat qualsevol projecte d'articulació de l'àmbit social. I potser aquesta pregunta és més urgent avui dia, quan es fa evident que el que aprenem

a l'escola o a la universitat no ha de tenir forçosament relació amb la manera com podem transformar la nostra vida. Com assenyala Marina Garcés, el que sabem s'ha deslligat de la nostra capacitat d'incidir en el món, i, paradoxalment, en aquests moments en què la vida se sent amenaçada per totes bandes, paraules com «educació», «aprenentatge» i «formació» apareixen associades a totes les etapes vitals de l'individu. Així, doncs... de nou: educació, per a què?

Pel que fa a l'art, aquests últims anys hem estat testimonis de la gran profusió de discursos sobre l'educació artística i les pedagogies crítiques, fins al punt que s'han arribat a banalitzar de tal manera que conceptes com transformació, innovació, experimentació, risc o estranyament són utilitzats per a pràctiques poc o gens alliberadores o resistents a l'economia libidinal del projecte neoliberal. Al mateix temps, i com ens recorda Concha Fernández Martorell, els problemes que es desencadenen en el medi escolar, però també en el desenvolupament dels programes educatius dels museus, no deixen d'estar directament relacionats amb un context de col·lapse ecològic, de crisi en el món del treball, de desregulació del mercat immobiliari, de creixent creació i consolidació de guetos, de criminalització de la immigració, de discriminació per mitjà de la racialització, de violència sexual permanent i de perill constant que qualsevol dissidència sexual, política o disciplinària en l'educació sigui, irremissiblement, penalitzada. És per això que des del MACBA ens ha semblat urgent preguntar-nos pel sentit de les pedagogies i l'emancipació, i és en aquest objectiu que ens hem centrat durant aquests últims anys. Al novembre del 2017 es va fer al museu el seminari PEI Obert *Aprendre a imaginar-se. Sobre pedagogies i emancipació* del qual deriva, en part, aquest llibre.² Em

sembla pertinent recordar aquí les paraules que van servir de convocatòria per a aquella trobada:

Per crear nous mons, lluitar per altres formes de vida i construir configuracions socials diverses, primer cal imaginar-los. En tot procés emancipador la imaginació hi té un paper crucial, i ha de ser exercitada i posada en pràctica com una forma no sols de resistència, sinó també de transgressió; com la capacitat crítica de connectar elements aparentment dispersos o distants entre si. En aquest sentit, l'escola i el museu han estat pensats com a espais per a l'emancipació social, com uns llocs on la promesa d'un futur millor es feia possible, ja fos mitjançant la igualació del temps que suposa l'escola, ja fos pel temps suspès de la contemplació desinteressada de l'experiència estètica. Ara bé, alhora que es constituïen com a espais d'alliberament i possibilitat, albergaven la contradicció de ser espais de reproducció i de control social, llocs per a la normalització disciplinària. En un moment en què les pràctiques educatives semblen amenaçades per la productivitat i l'eficiència al servei d'un mercat laboral que captura els aprenentatges i que concep l'educació com un espai per al rèdit productiu i el benefici, volem pensar en els laboratoris pedagògics on l'educació ha actuat i actua amb finalitats diferents a l'acumulació de coneixement o la reproducció social; una educació com a espai polític i d'alliberament individual i col·lectiu.

Aprendre a imaginar-se aborda la manera en què els processos formatius poden esdevenir espais per a l'activació d'una imaginació política que

intervingui en l'àmbit social i es pensi com una possibilitat de producció de formes de vida. El -se del títol (d'«imaginar-se») apel·la a la col·lectivitat i alhora a l'individu. És el -se de la societat, composta per individus que formen part irremeiablement d'un món interrelacionat i interdependent. Per a aquest debat s'han convocat projectes i pensadors que, des de diverses pràctiques, puguin nodrir modalitats d'aprenentatge que permetin pensar i actuar d'una manera radical sobre la realitat. L'objectiu no és tant fer un diagnòstic de l'estat de la qüestió, sinó més aviat exercitar el pensament d'altres educacions possibles, per tal de redefinir els marges de la potència de l'educació. Una trobada per a la reflexió sobre pràctiques que il·luminin l'excepcionalitat d'aquest temps i que, davant l'actual controvèrsia entorn de la necessària renovació de l'escola, debati sobre el concepte d'innovació i la seva submissió a la pressió neoliberal de l'esforç, el rendiment i la productivitat.

El títol del llibre, *Pedagogies i emancipació*, conté la contradicció mateixa de pensar des de les institucions sobre propostes educatives i pràctiques d'alliberament. D'altra banda, sabent que els nous relats de la modernitat europea inscrits en els seus programes institucionals i basats en els ideals d'emancipació, igualtat i llibertat, només van ser possibles per l'existència de la seva altra cara, l'explotació colonial i la negació d'altres formulacions epistemològiques, ens preguntem: ¿Com podem parlar d'emancipació des del museu sense caure en les mateixes dinàmiques paternalistes en què vam incórrer durant bona part del nostre passat recent?, ¿com ho podem fer, a més,

si avui dia el desenvolupament de les pràctiques emancipadores està íntimament relacionat amb la construcció del subjecte emprenedor que es fonamenta en la constitució del jo-marca? Així, el llibre s'obre amb «El contratemps de l'emancipació», en què Marina Garcés parla d'aquesta relació entre educació i emancipació constatant-ne la complexitat, perquè l'educació és un sistema antagònic i contradictori que dona les eines per reproduir els vincles i al mateix temps en mostra els límits i convida a superar-los. D'altra banda, Janna Graham a «Tècniques per viure d'una altra manera. Anomenar, compondre i instituir d'una altra manera» ofereix algunes estratègies per abordar la pràctica pedagògica que, més que sostenir-se en mètodes alternatius a l'educació tradicional -pedagogies alternatives-, s'hauria de consolidar com una pràctica radical en la mesura que s'adreça a l'arrel de les coses i, de retop, a la vida d'aquells que formen part de l'acte educatiu per transformar les condicions de vida. En el marc del gir educatiu, en el qual els relats dels corrents pedagògics alternatius i les pedagogies radicals han penetrat les institucions artístiques, es fa imprescindible pensar quines són les cadenes d'explotació que aquests mateixos espais artístics perpetuen en els seus programes i accions educatives. Partint dels ensenyaments de l'escola moderna dels Freinet, de la pedagogia de l'oprimit o de diverses formes de l'educació popular, Graham proposa tècniques per viure d'una altra manera amb les quals es pugui articular educació i moviments socials, unes tècniques basades en el fet d'anomenar, compondre i instituir. Entre d'altres, hi ha la proposta de Paulo Freire, per a qui l'alfabetització crítica és una operació que serveix per interpretar el món més enllà dels textos i també per reanomenar-lo. Aprendre a anomenar el món és aprendre a posar nom a l'experiència

pròpia i també és començar a escriure la història a contrapel. Anomenar serà el primer estadi per compondre i instituir altres maneres de viure que creïn horitzons postcapitalistes per connectar amb una nova vida o amb la pobresa luxosa o el luxe comunal, temes que ja vam explorar en altres llibres d'aquesta col·lecció com *Petróleo* i *Comunismos por venir*.

Pel que fa a la necessitat d'anomenar el món, val flores proposa algunes «Activacions poètiques de la dissidència. Un hiat pedagògic per criar una llengua emancipadora». La pràctica de val flores desdibuixa els límits entre escriptura, pràctica docent i activisme feminista lèsbic queer. En el seu text reivindica la lesbianització de l'educació i també la producció de moments de destemps per escoltar d'una manera pedagògica que obrin espais per al dubte, el titubeig, l'assaig i l'error. Si Marina Garcés ens presenta el contratemp de l'emancipació, val flores obre les escletxes per a l'emancipació en els destemps que esquincen «la lògica colonial i l'heteronormativisme neoliberal». La seva proposta obre les possibilitats d'una pedagogia antinormativa que no es projecta com una suma de continguts, sinó que s'activa com un conjunt de gestos que interrompen els processos de normalització sexual i lingüística. Si com val flores afirma, «el que és personal és pedagògic», la invitació a atrevir-se a imaginar altres mons i obrir esquerdes en la imaginació normalitzadora exigeix una altra llengua i també comprometre's a «desarmar els nostres vocabularis pedagògics i amb una manera de *parlar en llengües* que creï una fissura en l'ús comunicacional del llenguatge que organitza la gramàtica dominant de l'escriptura docent». Així doncs, la disputa per la imaginació educativa, ens diu flores, és una lluita per les paraules que construeixen els relats (im)possibles dels